

"If you don't have an elder, buy him!". CONSIDERATIONS BASED ON THE DIALOGUE BETWEEN TWO WISEMEN FROM THE DIASPORA OF THE ROMANIAN WRITING

"Wenn man keine Senioren hat, soll man sie kaufen!" MEINUNGEN ZU DEM EPISOLAREN DIALOG ZWISCHEN ZWEI GELEHRTEN AUS DER DIASPORA DER RUMÄNISCHEN SCHRIFT

« Dacă n-ai un bătrân, să îl cumperi! ». CONSIDERAȚII PE MARGINEA DIALOGULUI EPISTOLAR ÎNTRE DOI ÎNȚELEPȚI DIN DIASPORA SCRISULUI ROMÂNESC

Alexandru CIZEK

Emeritus der Westfälischen
Wilhelms-Universität Münster, Germania

Abstract

In the following we will discuss some aspects of the correspondence between Hans Bergel, a Romanian-Saxon, and Manfred Winkler, born into a Jewish family from Bucovina. Carried on between 1994 and 2010, this epistolary exchange reveals two prominent figures of our literary culture from the Diaspora. Born in the 1920s' both endured, albeit in different ways, both the devastations of the Second World War and the brutal installation of the Communist regime. As such, they debuted during the unfavourable conditions of the 50', which hindered them from fully maturing artistically prior to their emigration. Bergel took the path of Germany, while Winkler chose to settle down in Israel. In the volume of their selected correspondence we encounter a fascinating exchange of ideas that tackle literary, political and philosophical themes regarding both their common past and their life in the Diaspora as well the period following 1989, when they re-established direct contacts with Romania. The letters reveal the strong attachment of these two wise man to their native country, where their works have been gradually recovered over the last few decades, with the two now enjoying full recognition.

Zusammenfassung

Das sind einige Überlegungen über den Briefwechsel zweier renommierten Vertreter der deutschsprachigen Literatengeneration der zwanziger Jahre des vergangenen Jahrhunderts aus Rumänien. Das waren der Sachse Hans Bergel und der Bukoviner Manfred Winkler. Beide erlebten im jungen Alter zuerst die Jahre des zweiten Weltkriegs, dann die Einrichtung des kommunistischen Regimes im Lande und wurden dadurch schwer geprüft, allerdings auf unterschiedliche Weise. In den fünfziger Jahren fand auch ihr jeweiliges literarisches Debüt statt, wobei sie sich uneingeschränkt erst in der Emigration hauptsächlich als vielseitige Wortkünstler verwirklichen konnten: Bergel in Deutschland und Winkler in Israel. Wie der von 1994 bis 2010 durchgeführte Briefwechsel genau so wie ihr literarisches Oeuvre uns unterrichtet, fühlten sich beide weiterhin organisch an ihrer alten Heimat verbunden, sie blieben ja karpatensüchtig, wie sich so rührend Winkler ausdrückte. Ihre 2012 veröffentlichte selektive Korrespondenz offenbart sie als kluge, unschätzbare Kenner und Beurteilende der politischen Verhältnisse und der literarischen Szene Rumänien in ihrer mehrsprachigen Vielfalt, woran sie sich auch aktiv beteiligt haben. Dies gilt für die von beiden erlebten Zeiten im Lande und gleichermassen für die spätere sich bis in die Gegenwart erstreckende Zeit in der Emigration. Nach 1989 fanden beide, vornehmlich Bergel, viel Anerkennung in Rumänien.

Rezumat

Prezentăm câteva considerente privind corespondența purtată în germană, între 1994 și 2010, de către doi reprezentanți de frunte ai culturii noastre literare din diasporă aparținând generației anilor '20 ai secolului trecut : sasul Hans Bergel și bucovineanul Manfred Winkler, decedat în 2014. Amândoi au avut parte, în mod diferit, mai întâi de urgiile celui de al doilea război mondial, apoi de brutala instaurare a regimului comunist. Debutul lor literar a avut loc în condițiile neprielnice ale anilor '50, ei realizându-se în mod plener în cursul emigrației : Bergel în Germania, Winkler în Israel. În corespondența selectiv publicată întâlnim un fascinant schimb de idei pe teme literare, politice, filosofice privind atât trecutul lor comun cât și perioada emigrației și a reluării legăturilor directe cu România, după 1989. Scrisorile ne revelează puternicul atașament al celor doi înțelepți față de țara lor de baștină unde s-au bucurat în ultimele decenii de o deplină recunoaștere.

Key words: *German literature in Romania, epistolography*

Cuvinte cheie : *literatura germană din România, epistolografie*

Schlüsselwörter: *Deutsche Literatur aus Rumänien; Briefschreibung*

Introducere

Datorăm doamnei Renate Windisch-Middendorf, ilustră germanistă și istorică a artelor, o selectivă editare cu un adecvat aparat de referințe și note a corespondenței purtată în germană, între 1996 și 2008, de Hans Bergel și Manfred Winkler, doi reprezentanți de frunte ai culturii literare germane și ebraice (în cazul celui de al doilea), cu puternice rădăcini în țara noastră, prin obârșia, prin formația intelectuală și prin multipla lor creație artistică¹.

Poetul liric și sculptorul Manfred Winkler, evreu originar din Cernăuți, a emigrat în Israel în 1959 unde a decedat nonagenar în 2014. Hans Bergel, sas originar din Râsnov și emigrat în Germania în 1968, este un adevărat *uomo universale*: prozator romancier, poet liric, muzician, jurnalist politic, documentarist, plastician, în tinerețe sportiv de performanță națională, având și preocupări în domeniul științelor naturii. Nonagenar și dânsul, a emigrat în Germania în 1968. Bucovineanul Winkler, provenit dintr-o familie de notabili evrei, a fost educat ca alți confrăți bucovineni, precum Paul Celan, Rose Ausländer, Immanuel Weissglas, Moses Rosenkranz etc. în spiritul limbii și culturii germane încă înfloritoare în Cernăuții perioadei interbelice. Adolescent fiind, a fost mai întâi atras de ideologia comunistă de care s-a îndoit aflând de procesele staliniste de la finele anilor '30, vindecându-se definitiv în timpul «anului de ocupație rusească» (iunie 1940-iulie 1941), când părinții și fratele i-au fost deportați în Siberia, printre cei 10.000 de evrei «burgheji», el scăpând printr-o întâmplare (nr. 31, p. 94-5). După război a optat să se stabilească în România, anume în Timișoara, unde și-a făcut debutul literar ca germanofon, scriind texte pentru copii, în condițiile în care regimul comunist încuraja creația literară cu «mesaj» a minorităților. Emigrat în Israel, începe cea de a treia existență. Învățând ebraica, devine un liric de frunte al literaturii ebraice, continuă însă să compună cu aceeași ușurință și în germană, traducând dintr-o limbă în alta, ambele îndrăgite în aceeași măsură. A excelat printr-un poliglotism fără pereche întrucât, în cursul timpului, a tradus în ebraică nu numai din nemțește și din idiș, ci și din română (poezii ale Mariei Banuș) și din rusă².

¹ Cf. WINKLER Manfred – BERGEL Hans (2012) și recenzia germană a cărții: Fassel, 2012, p. 3-6.

²Nr. 1, p. 12: *Ich übersetzte aus dem Deutschen ins Hebräische und umgekehrt, dazu in die beiden Sprachen aus dem Russischen, Jiddischen, Rumänischen ...Meine Liebe zur deutschen Sprache und Literatur litt nicht durch den Wechsel zum Hebräischen; ich glaube, dass sie bereichert wurde. Es ist eine Liebe ähnlich der zu zwei Frauen, man weiss nicht genau, welche stärker ist...*

Altfel a arătat existența lui Hans Bergel până în momentul reîntâlnirii lor, mai întâi epistolare³. Provine dintr-o familie de sași purtători ai unei tradiții seculare. După o copilărie fericită a fost exmatriculat din liceul german, la începutul anilor '40, pe motivul protestului exprimat față de nazificarea învățământului școlar de către autoritățile săsești. Participant la mișcarea de rezistență armată anticomunistă în 1944-5, a avut apoi parte de o lungă perioadă de restriște: după un an de întemnițare la încercarea de fugă din țară în 1949, a rămas cruțat o vreme grație performanțelor sale sportive. A fost însă succesiv împiedecat să facă studii la Conservatorul din Cluj, apoi la universitatea din București, studii de istoria artei și filosofie. A fost întemnițat din nou, în 1954, pentru a fi criticat noul sistem de învățământ. A putut totuși relua sportul de performanță și debuta literar, în 1957, cu nuvela *Fürst und Lautenschläger (Print și bard)*, premiată, și urmată de alte două scrieri de succes. Arestat din nou în 1959, în cadrul procesului intitulat "lotului de scriitori germani", conținutul primei scrieri i-a fost fatal servind unei înscenări tot atât de odioase ca aceea suferită concomitent de "membrii lotului Noica-Pillat" (nr. 2. p. 14). A fost chinuit timp de 5 ani în 18 închisori ale regimului, până la amnestierea din 1964. Împiedecat din nou să facă studii universitare, a activat totuși ca violoncelist la Teatrul de Operă din Brașov. A urmat, în 1968, reabilitarea sa politică. La scurt timp a putut emigra în Germania federală unde s-a realizat, până în 1989, ca scriitor și publicist vehement critic față de regimul din țară, militând pentru drepturile minorității germane din România.

Drumurile celor doi (deosebit încercați de soartă!) s-au încrucișat prima dată în 1956, cu ocazia congresului scriitorilor germanofoni pentru ca, după trei ani, unul să ia calea emigrației, iar celălalt cea a temnițelor... Ca în multe alte destine de literați români risipiți în toată lumea, cei doi s-au regăsit septuagenari abia în 1994, mai întâi epistolar, înnodând o strânsă și afectuoasă prietenie coroborată de o rodnică colaborare și împărtășire de idei care a durat până la decesul lui Winkler. Momentele succesive ale acestei mișcătoare relații umane s-au cristalizat într-un regulat schimb de scrisori purtat până dincolo de finele anului 2010. Temperamental cei doi par a fi foarte deosebiți: Winkler ca moldovean molcom și cumpănit cântărindu-și fiecare cuvânt, în timp ce Bergel, adevărată natură de *Querdenker* (gânditor rebel) și pătimaș luptător, apare dinamic și expansiv. Cultura acestora, formați mai mult autodidactic decât în școli, este impresionantă, tot pe atât este și germana în care scriu, o exemplară *Hochsprache* discret asezonată.

Selecția operată - trebuie spus, cu multă sagacitate - de editoare în voluminosul material epistolar vădește un cuprins heterogen în care, pe lângă schimbul de știri familiare inerent oricărei corespondențe, primează judecăți și schimburi de opinii pe variate teme literare, politice, filosofice privind trecutul și prezentul din Germania, România și Israel, evocări de persoane cunoscute amândorura, reciproce consultări și aprecieri privind propriile texte în elaborare, judecarea celor recent apărute etc. În corespondență sunt inserate și câteva texte autonome de mare interes, precum eseul lui Winkler despre poetica lui Paul Celan (*Die dichterische Wandlung Paul Celans*: nr. 20, p. 61-70) prezentat în Tel Aviv, la o reuniune a scriitorilor; o succintă prezentare a autorilor româno-germani din Kronstadt /Brașov făcută de Bergel (p. 136-9), jurnalul cu impresiile de călătorie în Israel ale acestuia (*Ich werde dies Land um vieles nachdenklicher verlassen*: nr. 40, p. 112-120) sau poezia de inspirație cabalistică *Anrufung (Chemare)* compusă de Bergel și revăzută de Winkler. Acesta din urmă o situează estetic alături de piesa *Psalm* a lui Celan (nr. 80, p. 199-201). Aș zice, pe drept cuvânt.

Cum este și normal, tema ce revine mereu în corespondența celor doi privește «întoarcerea acasă» (*die Heimkehr*) tratată sub multiple unghiuri de vedere. Determinant pentru demersul lor dialogal pe această temă îmi pare a fi următorul postulat formulat de Winkler⁴: «fiecare *Heimkehr* este și o *Umkehr*», adică o 'revenire' dar și o 'conversiune', explicată mai departe ca fiind «încercarea de a (te) găsi (*finden*) și a (te) regăsi (*wiederfinden*) pe un alt nivel» (nr. 15, p. 49). Îmi pare necesar să dau un sens medial celor două verbe uzate în acest context: *Umkehr* ar semnifica

³A se vedea în detaliu biografia sa în monografia scrisă de Windisch-Middendorf, Berlin 2012.

⁴Traducerea în română ne aparține.

schimbarea petrecută cu obiectul găsirii- « casa », « patria » (în germană *Heimat*), dar și a sinei trăitorului unei asemenea situații. Există o ambiguitate dramatică inerentă procesului «întoarcerii acasă », întrucât o *Heimkehr* se poate vădi parțială, condiționată sau chiar imposibilă. În sine « întoarcerea » (*Rückkehr*) în constelația politică a zbuciumatului secol trecut putea fi ieșirea din temniță, eliberarea din Auschwitz, din Gulag, dar și înapoierea în patrie a exilatului. Ea se putea vădi numai fizică, în cazuri fericite socială și mental-sufletească. Cel întors voia să regăsească un trecut care nu putea fi decât revolut și oricum subiectiv întrucât, în răstimpul anilor, se petrecuse conversiunea sa (*Umkehr*) sub impactul noului mediu în care trăise până atunci, fie constrâns, fie liber ales. Prezentul, în mediul în care « re-intră » acum, îi poate fi în mod dublu străin diferind pe de o parte, de ceea ce el cunoștea, pe de alta pentru că el însuși nu mai este același cu cel din trecut. O referință literară prețioasă pentru înțelegerea unei atare *Rückkehr*, care nu mai putea fi și o *Heimkehr* ne oferă romanul *Ignorance* scris de Milan Kundera în 1999, el însuși un imposibil *Heimkehrer* care a sublimat artistic propria-i trăire.

Vom încerca acum să înțelegem în ce fel s-au putut petrece lucrurile cu cei din constelația românească sub impactul dramaticelor evenimente din prima jumătate a secolului trecut. Mai întâi generația care a precedat pe Bergel și Winkler, a celor născuți între finele secolului al XIX-lea și începutul lui al XX-lea. În opinia lui Tudor Vianu, reprezentantul lor de frunte, aceștia au fost « oamenii unei răscruci »⁵. Răscrucea a fost cea a tinereții lor interbelice, după carnagiul primului război la care mulți din ei au și participat. Să amintesc numai pe câțiva mari dintre aceștia : George Călinescu, Lucian Blaga, Mihai Sadoveanu, Emil Cioran, Constantin Noica, Mircea Eliade, iar dintre « conlocuitori », Tristan Tzara, Rose Ausländer, O. W. Cizek, A. Margul Sperber, Franyo Zoltan.

Anii interbelici au fost pentru aceștia, dacă-i exceptăm pe emigrații realizați plenar în Occidentul postbelic, cei mai vitali creativ, ani ai liberei circulații și ai granițelor fluide (*fliessende Grenzen*) pe plan intelectual și artistic, ani în care au studiat, creat și comunicat osmotic cu confrății occidentali. S-au și putut, mulți din ei, înșela în crezul lor politic într-o Europă tot mai mult urgisită de totalitarism cu consecințele pe care le cunoaștem. Lăsarea Cortinei de Fier le-a schimbat cu totul viața. A fost o cortină pasabilă în cele două sensuri numai pentru « tovarășii de drum » ai regimului, și numai în sens unic pentru toți ceilalți : odată ieșiți (fugiți) din țară, se vedeau privați pentru un timp nedeterminabil de posibilitatea unei *Rückkehr* și cu atât mai mult a unei *Heimkehr*. Cei ce n-au ieșit din țară au avut parte fie de o « emigrație interioară » hăituită, precum cea a lui Blaga, ori plătită scump, în cazul unui Noica sau Pillat, și încă mult mai scump în cazul unor Radu Gyr sau Nichifor Crainic. Alții din țară, animați de un sănătos spirit de conservare, au optat pentru convertire (*Umkehr*) la noua religie politică, ceea ce a însemnat, în cel mai bun caz, auto-cenzurare și, în cel mai rău, pură prostituire intelectuală. Îmi vine greu să-i enumăr, fiind atât de numeroși!

Pe această temă Winkler emite judecăți de valoare care merită puse în ramă privind profilul foarte diferit a patru scriitori româno-germani al căror destin a fost reprezentativ pentru soarta întregii generații : pe de o parte evreul bucovinean A. Margul Sperber și bucureșteanul O. W. Cizek cu rădăcini săsești, șvabe și central-europene, pe de alta sașii Erwin Wittstock și Heinrich Zillich: « odată cu 1945 au intrat într-o etapă în care situația politică le-a blocat posibilitatea oricărei dezvoltări ulterioare. La o vârstă între 40 și 45 de ani au fost constrânși să înceteze să mai scrie și să publice așa cum talentul lor le-ar fi permis. Renumele lor literar datează numai dinainte de 1945, după care a urmat cezura » (nr. 84, p. 207). Parafrazând succint ceea ce urmează în scrisoarea lui Winkler, rezultă că primii doi, foști antifasciști, au putut continua să scrie însă numai în spirit realist-socialist și mereu cu frica Securității în sân, cel de al doilea având *déjà* în spate câțiva ani de lagăr comunist⁶.

⁵ Cf. *Viața Românească*, 8, 1956.

⁶Cf. scrisoarea lui Bergel : nr. 69, p. 177 : « ... am asistat, în 1956, 1957, la discuții purtate între Margul- Sperber și prietenul său Cizek în cursul cărora amândoi, aflați în locuința lui Sperber, vorbeau numai pe șoptite de teama microfoanelor Securității ».

Mai greu încercată a fost însă generația lui Bergel și Winkler, ca să amintesc aici numai câțiva « diasporici » cu opțiuni politice și destine diferite : Vintilă Horia, Virgil Gheorghiu, Paul Celan, Alfred Gong, Immanuel Weissglas, Gregor von Rezzori, Oskar Pastior, Andrei Scrima, Petru Dumitriu, Alexandru Mirodan. Aceștia se aflau încă pe băncile liceului sau la începutul studiilor universitare când au avut de înfruntat, unii urgia fascismului și a războiului, alții refugiul, deportarea ori închisoarea noului regim și cu toții (afară de Weissglas) fuga sau ieșirea legală din țară. Mai norocoși au fost cei ce s-au înregimentat, la momentul oportun și pentru o durată mai mult sau mai puțin lungă, în « noua orânduire » devenind chiar răsfațați ai acesteia, precum Petru Dumitriu *par excellence*⁷. După scurtul interimat 1945-1947, cei din țară au fost confrunțați în plin debut literar sau publicistic cu tăvălugul ideologic până în momentul expatrierii lor. Expatrierea a fost diferit trăită, diasporicii rămânând de regulă legați de țară: sufletește, intelectual sau încă angajându-se politic împotriva regimului din țară. După fatidicul 1989 al « sfărâmării » Cortinei⁸ când întoarcerea a devenit practic posibilă, reacțiile emigraților au fost tot atât de variate. Și în această privință scrisorile celor doi înțelepți sunt grăitoare. Winkler afirmă că și-a găsit în Israel adevărata sa patrie, recunoscându-se totuși nostalgic : « într-un fel sau altul suntem cu toții *karpatensüchtig* » (nr. 63, p. 164). L-am putea numi un *Heimkehrer* sufletesc și intelectual, întrucât a continuat să scrie și să compună în germana din Bucovina sa natală, de care a rămas legat, și implicit de România care rămâne o referință constantă. Există un lucru semnificativ, pare-se, pentru mulți autori evrei bucovineni : pentru Winkler ca și pentru Paul Celan, A. Margul Sperber, Alfred Gong, Rose Ausländer etc., faptul că germana și nu idiș-ul le-a putut fi limba maternă, însușită înainte de vârsta școlii și a formației lor literare.

Un altfel de *Heimkehrer* este Bergel, « omul fără patrie »⁹, care afirmă că nu s-a putut identifica nici uman, nici intelectual cu lumea Germaniei, rămânând cu consecvență un dezrădăcinat dintr-un Ardeal neîncetat evocat în romanele sale, o patrie multietnică, din care el nu exclude nicidecum pe romi¹⁰. Dezamăgirea emigratului Bergel a fost în primul rând de ordin politic, întrucât poziționarea sa polemică față de comunism, în speță față de național-comunismul ceaușist în numeroase conferințe și în jurnalistică dinainte de 1989 i-a atras stigmatizarea, în anii '70, de zurbagiu (*Störfried*) politic de către *mass-media* germane, dominate de o stângă intelectuală care se complăcea în tabuizarea acestei teme, în reticența condamnării totalitarismului de tip sovietic, o reticență ce putea merge până la cenzurarea mărturiilor directe ale supraviețuitorilor lagărelor roșii¹¹. A fost un lucru trăit cu multă amărăciune de toți cei care am emigrat în Occident în anii '60-'70. În cea mai mare măsură acesta a fost cazul mediului universitar intoxicat, pe atunci, de o îndochinare vulgar-marxistă cam la nivelul jdanovismului care ne-a fost impus în anii '50! Ca să nu

⁷Aș vedea în acesta din urmă un antipod al lui Bergel. Descoperit ca mare talent narativ în perioada interimatului amintit, «băiatul de familie bună» și consortul, pe mult timp, al finei doamne Henriette Yvonne Stahl, s-a reorientat rapid (*Umkehr*) convertindu-se în bard al crimelor regimului; nuvela sa *Vânătoare de lupi*, lectură de școală obligatorie în anii '50 alături de poemul *Lazăr de la Rusca* al disidentului de mai târziu Dan Deșliu, proslăveau nimicirea partizanilor din Munții Cernei, iar romanul *Drum fără pulbere* al celui dintâi preamărea construcția Canalului Dunăre-Marea Neagră. În emigrație, Petru Dumitriu și-a pus cenușe în cap pentru acest roman. Balzaciana sa *Cronică de familie* a fost foarte pe linie « înfierând » oribilele vicii publice și ascunse ale unei elite ce zăcea în acel moment în temnițele de exterminare comuniste. În cea de a treia a sa « onorabilă » *Umkehr*, devenit dușmanul regimului din care fugise, Dumitriu își construiește în personajul Sebastian Popescu din romanul *Incognito*, un visat *alter ego* ca opozant implacabil, dar perfect disimulat al comunismului. Suntem însă foarte departe de figura soldatului Svejck și de morala lui Hašek...

⁸Nu am ales întâmplător acest termen căci îl uez ca aluzie la titlul triumfalist al piesei *Citadela sfărâmată* (adică citadela « burghezo-moșierimii ») scrisă, în anii cei mai negri, de Horia Lovinescu, « convertitul » văr al Monicăi Lovinescu.

⁹*Der Mann ohne Vaterland* conform titlului monografiei menționate mai sus, nota 4.

¹⁰ Un produs literar al unui atare sentiment reprezintă traducerea făcută poeziei *Blestem de țigancă* a Luminiței Mihai-Cioabă, apreciată cu entuziasm de Winkler: nr. 11, p. 181.

¹¹ Semnificativ este cazul memoriilor Albertinei Hönig. Învățătoarea din Sebeș acuzată de pactizare cu Germania, a fost târâtă în 1945 în Siberia și deținută acolo timp de 15 ani, repatriindu-se apoi în Germania. Publicarea memoriilor i-a fost ani de-a rândul refuzată de editori, apărând abia în 1961 într-o obscură editură. A putut fi însă reeditată în țară. Cf. bibliografia.

pomenesc de sinistrul *engouement* pentru Mao-Tse-Dun. Nici Winkler în Israel n-a fost cruțat de o experiență în parte comparabilă, văzându-se căzut politicește « între două scaune » în disputa privind problema palestiniană (nr. 28, p. 88)¹²

Nu lipsește, în aceeași ordine de idei, poziționarea lui Winkler, în consonanță cu Bergel, asupra similitudinii de fond între cele două sisteme totalitare (nr. 12, p. 44-5). Primul formulează lapidar și percutant câteva specifice simetriei având la bază postulatul comun al « disprețului față de individualitatea umană ». Nazistul spune : - comunitatea poporului (*völkische Gemeinschaft*) e totul, tu nu ești nimic; dacă tu o respingi (*verstösst*), comiți un păcat ideologic mortal, te respingem și noi (*verstossen*) și te nimicim. Comunistul spune : - tu, ca individ, nu ești nimic, colectivitatea socialistă (*kollektive Gemeinschaft*) e totul: dacă tu o respingi (*verstösst*), comiți un păcat ideologic mortal, te respingem și noi (*verstossen*) și te nimicim. Amândouă sistemele au pus în practică cu consecvență și fără îndurare ceea ce au formulat teoretic și au omorât milioane plecând de la ideea de bază ; naziștii pe evrei, pe suboamenii (*Untermenschen*) slavi, pe handicapați; comuniștii pe dușmanii de clasă (*Klassenfeinde*) care nu se conformau colectivului »¹³. O asemenea poziționare cvasi-unanim acceptată în Europa de est face, încă și astăzi, să turbeze o parte considerabilă a *inteligenței* occidentale, mai ales a celei vârstnice incorrigibil nostalgice a utopiei comuniste.

De aceasta se leagă, în mod nemijlocit, cuprinzătorul fenomen al responsabilității, respectiv al « trădării cărturarilor »¹⁴ sub impactul a ceea ce Winkler, împreună cu alții, denumeste « teologii politice » ale totalitarismului inter- și postbelic de toate culorile asupra căruia se opresc în repetate rânduri cei doi înțelepți, menționând și circumstanțele politice ale radicalizării tineretului european în prima jumătate a secolului trecut (nr. 23, p. 78). Aceasta constituie, în schimbul lor de scrisori, un punct de plecare în judecarea ambivalenței lui Radu Gyr : Winkler îi recunoaște « ...o strălucită inteligență teoretică și mult talent poetic, dar nu pot să-i uit militanța în Garda de Fier » (nr. 9, p. 35-6). Aceeași judecată o extinde Winkler și asupra lui Ezra Pound și Gottfried Benn din aceeași tabără fără să cruțe, de fapt insistând încă mai mult, asupra similarei responsabilități, mai precis asupra vinovăției oamenilor de artă înregimentați în sistemul stalinist, Gorki în primul rând. Cu referință la propria-i rătăcire adolescentină din care și-a revenit repede, el definește o astfel de *Umkehr* ca fiind o probă a capacității de « orientare valorică a intelectului » (*Orientierungswert des Intellekts*), după cum urmează: « poate că este o chestiune de vârstă, de maturitate dar și de împrejurări ale vieții : **dacă, cum și când** vine cunoștința (*Erkenntnis*) că ne-am orientat greșit » (nr. 9, p. 36)¹⁵. O atare *Erkenntnis*, arată el, au putut avea un Manes Sperber și un Arthur Köstler, dar a lipsit unor Romain Rolland, Céline ori Jorge Semprun (nr. 12, p. 43). Semnificativă îmi pare și judecata asupra comportamentului politic al marilor noștri emigrați, Cioran și Eliade, foști membri ai Gardei de Fier, care au constituit, după cum știm, obiectul unei pătimase controversate amorsate, acum câțiva ani, de politoloaga franceză Alexandra Laignel- Lavastine¹⁶. Winkler menționează atât *mea culpa* făcută de Cioran vârstnic, cât și mutismul lui Eliade, în timp ce Bergel se declară « rămas fără piuit » (*sprachlos*) față de antrenarea unui asemenea mare spirit în orbita « primitivismului politic » (nr. 23, p. 78).

Asupra specificității literaților din țară care s-au înrolat ideologic, corespondența selectată nu ne oferă elemente privind pe autorii românofoni, ci numai pe cei germanofoni ai generației

¹² Nr. 9, p. 35-7.

¹³ *Ibid.* p. 44. Traducând, am oferit o parafrază parțială a textului original, uneori greu de redat *mot à mot* în română. De pildă termenul *völkische Gemeinschaft*, specific vocabularului național-socialist, nu are corespondent exact în română.

¹⁴ *Sintagma este imprumutată din titlul faimoasei cărți a filosofului Julien BENDA, La trahison des clercs, care a oferit în 1927 o complexă, în sine discutabilă, analiză a rădăcinilor psiho-sociale și culturale ale înregimentării totalitariste a cărturărimii (les clercs) occidentale în prima jumătate a secolului trecut. Prefața autorului la reeditarea din 1959 conține un *aggiornamento* politic în contextul gravității intelectualității europene în orbita, fie a nazismului, fie a stalinismului. A se vedea și versiunea română (Trădarea cărturarilor) editată în 1993, precum și eseul lui LIICEANU, 2007, mai cu seamă 57-65. Liiceanu preia și dezvoltă în spirit pamfletist idei bendiane.*

¹⁵ Marcarea cu litere îngroșate îmi aparține.

¹⁶ Cf. LAIGNEL- LAVASTINE, 2002, o monografie, după știința mea netradusă în română,

precedente, așa cum am arătat mai sus. Se deplânge, în cazul lui Cisek și Margul Sperber, în repetate rânduri și cu înțelegerea de rigoare față de presiunea exercitată asupra lor, irosirea unor talente care se putuseră ilustra numai în epoca precedentă, dar care au avut meritul să le fie amândorura neprețuiți maștri ai scrisului și mentori (nr. 8, p. 33; nr. 16, p. 50; nr. 69, p. 175-7; nr. 84, p. 207-8 etc.). În asemenea context se face mereu aluzie la mai multe cuprinzătoare volume de eseuri scrise de Bergel între anii '80 și 2000, în care acesta trasează o pletoară de portrete literare reprezentative pentru epoca revolută și evocă în detaliu constelația anilor '50 în București, în care putea avea loc, la Capșa sau aiurea și în ciuda vitregiei politice, o intensivă și fructuoasă comunicare între literați de cultură și formație cu totul diferite : a bucureștenilor (cu rare excepții) francofoni cu bucovinenii germanofoni dar și rusofoni, cu sașii și șvabii germanofoni și cu maghiarii ardeleni¹⁷. Nu lipsește, în atare context, o sinceră prețuire a valorii literaților etnici români (nr. 8, p. 33; nr. 69, p. 174-7) Impresionează evocarea scenei de rămas bun a lui Celan, înainte de fuga sa la Viena din 1947, când, în cercul literaților bucovineni refugiați la București, Margul Sperber îl conjură să renunțe definitiv la Anczel, numele său de familie, chemându-se numai cu pseudonimul Celan (nr. 69, p. 175).

În paginile selectivei corespondențe regăsim numai o mică parte din tezaurul bergelian de cunoștințe și reflecții conținute în eseurile, în nenumăratele conferințe, emisiuni radiofonice și articole de reviste din Germania, Austria și din țară, înainte și mai ales după 1989 (nr. 8, p. 31-4; nr. 53, p. 146-7; nr. 67, p. 170-1). În corespondență ocupă un loc privilegiat discutarea, în mai multe rânduri, a creației epice bergeliene, cea din trecutul în România, anume nuvela *Fürst und Lautenschläger (Print și bard)*, publicată și premiată în 1957, care i-a fost fatală servind Securității ca principal cap de acuzare în nelegiuitul proces din 1959 (nr. 2, p. 14), după cum am arătat mai sus. Romanul *Der Tanz in Ketten (Dans în lanțuri)*, unic în literatura germană din România și scris în 1977, zugrăvește viața carcerală cu prelucrarea multor elemente autobiografice. Traducerea acesteia de către germanistul George Guțu, prilejuiește lui Bergel uluitoarea constatare că « nuanțele anumitor pasaje i-au devenit clare numai la lectura traducerii lor românești ». De aceeași părere se arată și Winkler (nr. 6, p. 29-30, respectiv nr. 8, p. 32). Concluzia trasă: « suntem copiii ambianței noastre », mă face să cred că, scriind nemțește sub comoția amintirii teribilelor momente trăite în mediu lingvistic românesc, gândea de fapt românește... Ceea ce îl arată a fi un desăvârșit bilingv. Lucru confirmat pe deplin și de traduceri făcute din texte poetice dificile, din Bacovia sau din Ana Blandiana și cu atât mai mult de traducerea poeziei *Blestem de țigancă* a Luminiței Mihai Cioabă, considerată de Winkler « intraductibilă »¹⁸. Tot atât de interesant este schimbul lor de vederi privind fazele creației celor două romane-fluviu concepute de Bergel și publicate în plină perioadă a corespondenței, dintre care unul a fost deja tradus în românește¹⁹: faza progresivei gestații, când Bergel cere lui Winkler în repetate rânduri să-și dea cu părerea, apoi faza publicării cu reacția criticii literare din Germania, de care Bergel este dezamăgit, în fine satisfacția provocată de favorabila receptare a traducerii în România²⁰. Cele două romane evocă în succesiune cronologică lumea pestriță, multietnică a Ardealului natal angrenată într-o tragică evoluție pe durata « veacului fiarelor » (*Jahrhundert der Raubtiere* : nr. 3, p. 19) sub impactul celor două războaie mondiale, culminând cu implantarea nazismului în comunitatea germană, până la cunoscutul deznodământ politic. Se fac și dese incursiuni pe plan european.

O amplă tratare ar merita motivul “întoarcerii lui Ulise” în gândirea și creația bergeliană în comparație cu cristalizările respective din lirica lui Lucian Blaga și a lui Radu Gyr, în cunoscutele

¹⁷A se vedea eseurile lui Bergel 1985; 1988; 1994; 1995, 2; 1999.

¹⁸ Winkler se arată entuziasmat de traducerea bergeliană a lui Bacovia : *Deine Bacovia-Übersetzungen sind m.E. nicht nur gut, sie sind wunderbar!* (nr. 21, p.71-2) privitor la traducerea piesei *Blestem de țigancă*, se arată încă mai euforic: *Was Du im Deutschen daraus machtest ist kaum überbietbar* (nr. 71, p. 181).

¹⁹Cf. *Wenn die Adler kommen*, München, 1996-9, respectiv *Când vin Vulturii*, 1998; *Die Wiederkehr der Wölfe*, 2006, netradusă.

²⁰ Cf.nr. 26, p. 85-6 ; nr. 29; p. 89-91; nr. 74,p. 188; nr 79, p. 196-8; nr. 85, p. 208-9; nr. 89, p. 214-5; nr. 90, p. 218; nr. 93, p. 223; nr. 96, p. 233.

lor poezii omonime. Bergel a tradus în germană ambele texte, bucurându-se de aprecierea entuziastă a lui Winkler²¹. Sub același titlu a compus însă și un volum grupând mai multe eseuri traduse recent în românește (nr. 15, p. 48 și 22, p. 74)²². Corespondența ne oferă indicii semnificative asupra dublei convergențe, existențială și artistică, a lui Bergel cu cei doi poeți români (nr. 10, 38-9; nr. 19, p. 58; nr. 71, p. 181 etc) : Radu Gyr, « Orfeul închisorilor », i-a fost frate de suferință, i-a învățat în temniță poezia « Întoarcerea lui Ulise », l-a întâlnit apoi personal după 34 de ani (nr. 9, p. 35), în timp ce Blaga, scăpat poate printr-o întâmplare de Sighet, a avut de îndurat până la moarte o chinuitoare emigrație interioară. Ulisele celor trei frați de suferință este un *Rückkehrer* și nu un *Heimkehrer*, se întoarce numai fizic în Itaca, gârbovit și alienat căci al său « acasă », a sa *Heimat*, este lângă osemintele celor de sub zidurile Troiei, alegorie a Gulagului românesc²³. La aceste rescrieri alegorizante ale figurii lui Ulise se adaugă și cea compusă în ebraică de Winkler, în 1965 în Israel, în consonanță cu versiunea lui Blaga (nr. 19, p. 59). Suntem în felul acesta foarte departe de Ulisele tradiției poetice europene : cel homeric se întoarce în Itaca, după 20 de ani și, întinerit prin vraja Minervei, ia chipul unui *alastor*, un demon setos de răzbunare. Cel dantesc, este un *Kulturheros* : posedat de setea hybristică a cunoașterii, ia din nou drumul mării năzuind să depășească marginile lumii, dar eșuează în preajma Muntelui Purgatoriului. Ulisele din libretul lui Monteverdi (*Ritorno di Ulisse in patria*) este fidel modelului homeric, în timp ce cel joycian (din romanul *Ulysses*) se înscrie în cu totul alt registru imaginar.

La festivitatea acordării titlului de cetățean onorific al Brașovului natal, în timp ce primarul saluta « întoarcerea fiului risipitor în patrie » privirea lui Bergel aținea clădirea de peste drum a tribunalului militar unde, în 1959, se pronunțase sentința condamnării sale la ani grei de temniță (nr. 29, p. 90), o târzie și mică răscumpărare a nelegiuirii îndurate sub regimul comunist. Oare i-au venit în minte, în acea clipă, versurile de început ale poeziei lui Radu Gyr : *în fruntea mesei stau cu mirt pe tâmpile, dar dorm de mult sub zidurile Troiei...* și poate, din nou, la București mai târziu, când rectorul universității i-a acordat doctoratul *honoris causa* al unei instituții al cărei student fusese - când se chema Universitatea I. C. Parhon - înainte de a fi exmatriculat, nu cu mult înaintea celei mai lungi întemnițări?

Concluzie

Acestea să fie câteva modeste considerații pe marginea corespondenței, pline de miez și înțelepciune, purtate între Hans Bergel și Manfred Winkler, venerabili măștri ai scrisului din diaspora și în aceeași măsură martori prețioși ai unei lumi apuse având o judecată lucidă și înțeleaptă și asupra prezentului țării unde s-au născut și și-au petrecut prima lor tinerețe traumatizată de groaznicele zguduiri ale istoriei contemporane; tot acolo și-au făcut un precar debut literar, expatrierea creindu-le posibilitatea unei împliniri artistice de negândit în acele momente în patrie. Au continuat să rămână organic legați de țară, și unul și celălalt *karpatensüchtig*, potrivit mișcătoarei mărturisiri a lui Winkler...

În ce mă privește, aparțin celei de a treia generații diasporice din secolul trecut. Bătrân la rândul meu, văd în cei doi înțelepți ai scrisului modele de exemplaritate atât umană cât și artistică. Îmi doresc mult ca publicul din țară să poată lua și nemjlocit cunoștință de corespondența lor și să resimtă, poate ca mine, excepționala lor importanță.

Bibliografie

BENDA, Julien (1958.) *La trahison des clercs*, Paris, Grasset 1958.

idem. (1993), *Trădarea cărturarilor*, trad. de CRETIA, Gabriela, B ucurești, *Humanitas*, 1993

²¹Cf.nr. 19, p. 58 : ...*Meisterschaft Deiner Übersetzung.*

²² Cf. Bergel 1995, I.

²³ A se vedea un asemenea nefericit Ulise în figura lui Nicola Marulis, protagonistul romanului lui Jean Bart, *Europolis*. Nicola este *Rückkehrer* în Sulina după 40 de ani.

- BERGEL, Hans (1985), *Der Tod des Hirten oder Die frühen Lehrmeister, Essay*. Innsbruck, Wort und Welt 1985;
- idem*, (1988), *Literaturgeschichte der Deutschen in Siebenbürgen, Ein Überblick*. Innsbruck, Wort und Welt, 1988.
- idem* (1994), *Zuwendung und Beunruhigung. Anmerkungen eines Unbequemen, Zweiunddreissig Essays und ein Gespräch*, Innsbruck, Wort und Welt, 1994;
- idem*, *Întoarcerea lui Ulise: Die Heimkehr des Odysseus* (1995, 1), *Acht Essays von Hans Bergel*. Aus dem Deutschen : LĂZĂRESCU, Mariana V., Brașov. 1995.
- idem* (1995, 2), *Erkundungen und Erkennungen. Notizen eines Neugierigen. Fünfund zwanzig Essays*, München, 1995
- idem*, (1996-9), *Wenn die Adler kommen*, München, 1996-9.
- idem*, *Când vin Vulturii* (1998), traducere de George Guțu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998.
- Idem* (1999), *Gesichter einer Landschaft. Südosteuropäische Porträts aus Literatur, Kunst, Politik und Sport*, Innsbruck, Wort und Welt 1999.
- idem* (2006), *Die Wiederkehr der Wölfe*, München 2006
- FASSEL, Horst (2012), *Manfred Winkler -Hans Bergel: Wir setzen das Gespräch fort...* în *Philologica Yassiensia VIII*, nr.1 (15) 2012, p. 3-6.
- HÖNIG Albertine (1995) *Der weite Weg oder Das Buch von Workuta*, Editura ADZ, București, 1995.
- LaIGNEL-LAVASTINE Alexandra (2002), *Cioran, Eliade et Ionesco. L'oubli du fascisme*, PUF, Paris 2002.
- LIICEANU, Gabriel (2007) *Despre ură*, Humanitas, 2007, *Viața Românească*, 8, 1956.
- WINDISCH-MIDDENDORF, Renate (2012), *Der Mann ohne Vaterland. Hans Bergel-Leben und Werk*, Frank & Timme, Berlin 2012.
- WINKLER Manfred – BERGEL Hans (2012), *Wir setzen das Gespräch fort; Briefwechsel eines Juden aus der Bukowina und einem Deutschen aus Siebenbürgen*, herausgegeben und mit einem Nachwort von Windisch-Middendorf Renate. Frank & Timme, Berlin 2012.

